HAJM, FAZO VA MATERIALLIK

Xudoyberdiyev Mirolim Iskandar o'g'li
A.Qodiriy nomidagi JDPI, Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi kafedrasi o'qituvchisi, Jizzax, O'zbekiston
e-mail:mirolimxudoyberdiyev@gmail.com

Annotatsiya. *Dastgohli rangtasvirda rassom g`oyasi turli xil tasviriy vositalar orqali namoyon bo`ladi, ular hajm, moddiylik, fazo va ranglar majmuasi. Shuning uchun eng avvalo dastgohli rangtasvirni oddiy haqqoniy tili, uning nazariy asoslari va amaliy xususiyatlarini muhokama qilib chiqamiz.*

Kalit so'zlar: *natryumort, manzaram hajm, fazo, perspektiva tus, tekislik, yorug'-soya, refleks, borliq, materiallik.*

***

Annotation.*In bench painting, the artist's idea is expressed through a variety of visual aids: size, materiality, space and color scheme. Therefore, first of all, we will discuss the simple real language of bench painting, its theoretical foundations and practical features.*

Key words: *still life, landscape size, space, perspective, plane, light-shadow, reflex, being, material.*

Dastgohli rangtasvirda rassom g`oyasi turli xil tasviriy vositalar orqali namoyon bo`ladi, ular hajm, moddiylik, fazo va ranglar majmuasi. Shuning uchun eng avvalo dastgohli rangtasvirni oddiy haqqoniy tili, uning nazariy asoslari va amaliy xususiyatlarini muhokama qilib chiqamiz.

Hajm. Buyumning fazoviy tekislikdagi uch o`lchamli tasviri, eng avvalo perspektivaning va konstruktiv qurilishini to`g`ri hisobga olgan holda amalga oshiriladi.

Tekislikda shakl hajmini tasvirlash qoidalariga to`g`ri amal qilib qalamda ifodalash jarayonida buyumdagi yorug`likning eng kuchli nuqtasi, yorug`lik, yarim soya, aks soya, shaxsiy va tushayotgan soyalarni mohirona ko`rsata olish muhimdir. Buyum hajmini tasvirlashda mo`yqalamda ham qalamdagidek qoyilmaqom qilib ko`rsata olish juda zarur. Tekislikdagi to`g`ri qirrali shakllardagi «shtrix»lar to`g`ri va parallel, silindr, konus va sharsimon shakllarda esa, chiziqcha yoysimon yo`nalishda berilishi maqsadga muvofiqdir.

Turli hajmga ega bo`lgan buyumlar tekis yoki notekis satxga ega, ularga tushayotgan yorug`lik ham har xil bo`ladi. Buyumlarga tushayotgan yorug`lik nuri darajasi, yorug`lik tushayotgan joy bilan buyum orasidagi masofaga bog`liq. Buyumdan yorug`lik manbai qanchalik uzoq bo`lsa, shunchalik kuchsiz va aksincha qanchalik yaqin bo`lsa nuri shu qadar kuchli tushadi.

Satxlarga tushayotgan yorug`lik darajasining kuchi uning tushish burchagiga ham bog`liq. Tushayotgan yorug`lik perpendikulyar (tik) bo`lsa, u yanada

yorug`roq va tiniqroq, satxga tushayotgan nurning sinishi qanchalik kuchli bo`lsa, yorug`lik ham xiraroq bo`lib tushadi.

Tushayotgan yorug`lik kuchi buyumning sath xususiyati fakturasi (materialliligi) va rangiga ham bog`liq: silliq va yaltiroq buyumlar yorug`likni kuchli, g`adir-budir bo`lsa xiraroq aks ettiradi. Buyumning rangi to`q tusda bo`lsa, u yorug`likni o`ziga yutib, nurni kam aks ettiradi. Juda to`q tusda va o`ta och tusda bo`lgan buyumlardagi soya-yorug`ning taralish chegarasini sezish juda mushkul, chunki inson ko`zlari bu nozik o`zgarishlarni aniq sezish qobiliyatiga ega emas.

Buyumlarga tushayotgan yorug`lik nurlarini chuqur tahlil etib, tasvirlashning dastlabki saboqlarini egallashda gipsli geometrik jismlardan boshlash maqsadga muvofiqdir.

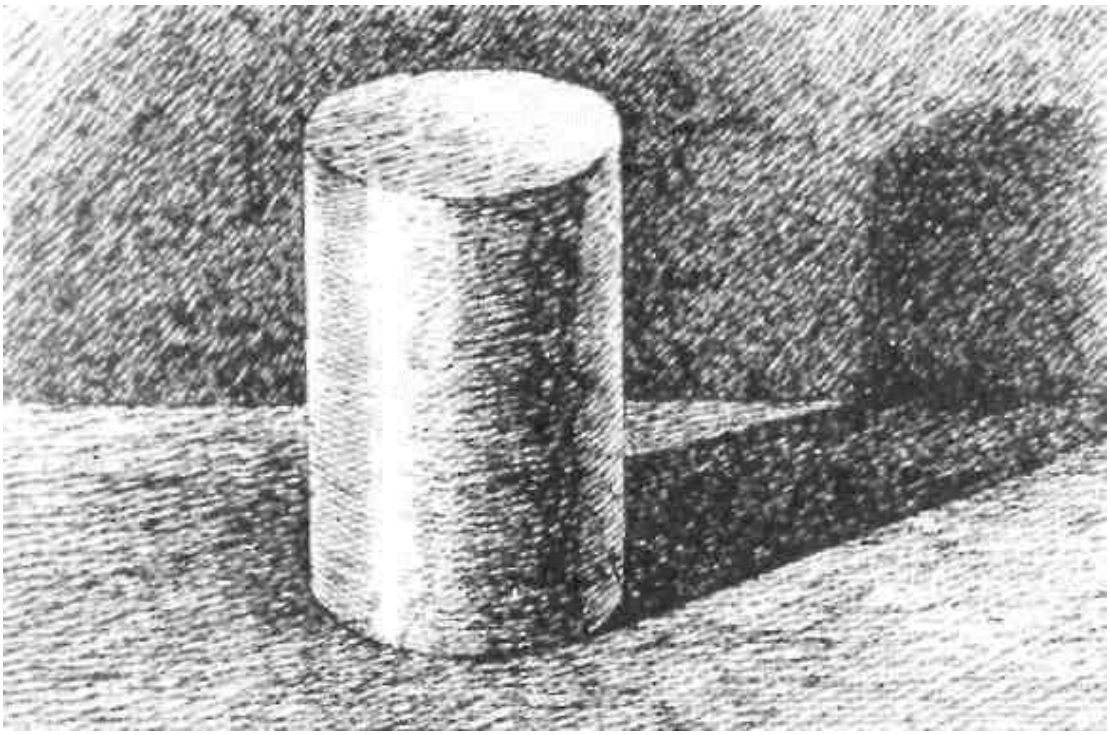

Yorug`-soya qonuniyati.

Gipsli geometrik jismlarda (kub, shar, silindr, konus, prizma) kundalik turmushimizda uchraydigan barcha uy-ro`zg`or buyumlari asosi mujassamlashgan. Kub, prizma, silindr, konus va sharlarga tushayotgan yorug`lik nurlari qonuniyatlarini o`rganib tasvirlash, qolgan barcha oddiy va murakkab shakllardagi buyumlarni tasvirlashga puxta zamin yaratadi. Demak, biror-bir buyumni chizishga kirishishdan avval, uning asosiy o`ziga xos belgilarini tushunish zarur. Agar buyum sharga o`xshash bo`lsa, demak sharsimon buyumning asosida sharni tasavvur etib, unga ishlatiladigan shtrixlarni yoysimon yo`nalishda berish zarur. Har qanday murakkab buyum shaklini ifodalash ularni oddiy geometrik shakllar bilan taqqoslash, solishtirish hamda yorug`-soya orqali hajmlarini tasvirlash maqsadga muvofiqdir.

Shaklning hajmdorligi va yorug`-soyasi tabiiy sharoitdagi yorug`likda yaxshi ko`rinadi. Geometrik shakllarni hajmini aniq ko`rsatish uchun qo`yiladigan yorug`lik manbai yon tomondan yaqinroq qilib tushiriladi, shaklning soya tomoniga esa yorqinroq mato qo`yilishi tasvirni chiroyli va aniq bo`lishiga olib keladi.

Buyumning yorug`lik tushmasdan soyada qolgan qismidagi soya shaxsiy soya, yorug`lik tushayotgan qismi esa yorug`lik deb ataladi.

Yorug`likdan asta-sekinlik bilan soyaga o`tish joyi silindr va sharlarda yarim – soya deb ataladi.

Murakkab gips rozetkalar yarim soyada aniqroq ko`rinadi, soyada esa uning aniqligi pasayadi. To`g`ri tushayotgan nur buyumning qaysi bo`lagiga tushmasa o`sha qismidagi quyuq soya shaxsiy soya deb ataladi. Buyumdan tushayotgan soya bilan shaxsiy soyaning farqi uncha katta emas. Buyumdan tushayotgan soya buyumga qanchalik yaqin bo`lsa u shunchalik to`q tusda bo`ladi. Atrof muhitdagi buyumlardan, asosiy buyumning soyasiga tushayotgan yorug`lik nuri buyumda refleksni (aks shu'lani) hosil qiladi.

Reflekslar nafaqat soyani o`zgartiradi, balki o`zining rang-barang tuslarini ham taratadi.

Buyumga tushayotgan yorug`likning eng kuchli nuqtasi blik (shu'la) deb ataladi. Yaltiroq buyumlarda «blik»lar va «refleks»lar tiniq va aniq chegaraga egadir, xira, g`adir-budir buyumlarda esa ular aksincha bo`ladi.

Yoritilgan gips kub va piramidada yorug`-soyani taqsimlanishi har xil bo`ladi. Chap tomondan tushayotgan yorug`lik nuri kub va piramidaning qirralarini turlicha yoritadi. Yorug`lik manbaiga yaqin bo`lgan qirra nihoyatda kuchli yorishadi, qolganlari esa unga nisbatan xiralashib boradi.

Tasvirlash jarayonida yorug`-soyani nihoyatda sinchiklab tahlil etish, taqqoslash ishning samarali yakunlanishiga olib keladi.

Hajmdor shaklga ega bo`lgan har bir buyum nafaqat yorug`-soyada, balki turli ranglar ta'sirida ham o`z rangini o`zgartiradi. Yorug`-soya «gradatsiyasi» – yorug`lik, yarimsoya, shaxsiy soya, reflekslar, turli ranglar tusiga ega. Buyumning yoritilgan qismi (rang) ma'lum nurlarni o`ziga qabul qilib, ma'lum bir tusni hosil qiladi. Yorug`lik oynadan tushayotgan xonadagi bo`lak (qism) sovuq tusga ega. Sun'iy yoritish hamda quyosh nuri esa xona bo`lagiga issiq tus baxsh etadi.

Sovuq tusdagi xona bo`lagining soya qismi, soyaga qarama-qarshi bo`lib issiq tusda ko`rinadi. Shu bilan birga soyadagi buyumlarga atrofdan yaqin buyumlardagi refleks (aks)lar ta'sir ko`rsatib buyumlar rangini o`zgartirib boshqa tuslar hosil qiladi. Quyosh nurida buyumlardagi shaxsiy va tushayotgan soyalarning sovuq tuslarini kuzatish mumkin. Biroq, bu yerda ham, atrofdagi jismlardan taralayotgan reflekslar sababli issiq tuslarni ko`rish mumkin.

Ma’lumki buyumdan tushayotgan va shaxsiy soyalar atrof muhitdagi buyumlarning reflekslari bilan bog`liqdir. To`g`ri tasvirlangan reflekslar shakl hajmini ifodalashga, yorug` muhitning buyumlar orasidagi rang-barang mutanosiblikning ko`rsatilishiga katta yordam beradi. Reflekslarning kuchi, tasvirlanayotgan buyumning moddiy jihatiga (xira, yaltiroq, shaffof shishali) hamda yaqin atrofdagi buyumlarning yorqinligiga bog`liqdir. Misol uchun chinni choynakning soya qismida aytaylik sariq olma turibdi, bu holatda choynakning to`q soyali qismida sariq tusdan refleks (aks) ko`rinadi.

Silliq, yaltiroq jismlar kuchli aks etuvchi va rangli blik-shu’la hamda reflekslarga boy bo`ladi; g`adir-budir, xira jismlar nurlarni sindiradi, yorug`-soyani o`ta mayin va ravon chegaralanishi bilan farqlanadi.

Shakldagi tuslarning rang-barang xilma-xilligi yana ranglarning kontrats (qarama-qarshi) munosabatlariga ham bog`liq bo`lib, bular ranglarning issiq-sovuqligidan kelib chiqadi: shakli bo`yicha issiq tuslilarga hamisha sovuq tuslar hamroh va aksincha. Yashil muhitda joylashgan holis rangdagi jismlar issiq rangni hosil qiladi, qizilda esa sovuqdir va yashil bo`ladi. Agarda qarama-qarshi ranglar qizil bilan yashil, sariq bilan ko`k yonma-yon qo`yilsa ranglarning bir-biriga nisbatan jarangdorligi kuchayadi. Ranglar tutashgan joyda o`zaro zid chekka qarama-qarshi chegara paydo bo`ladi. Sovuq to`q tuslar och issiq tuslarni, issiq to`q tuslar esa sovuq och ranglarni kuchaytiradi. Yana shuni hisobga olish zarurki, xilma-xil «qora» bo`yoqlar issiq va sovuq tuslarga egadir.

Fazo. Tasvir tekisligidagi fazo xuddi jismlarni hajmini tasvirlashdagi kabi qalamtasvir perspektivasini to`g`ri qo`llab qurish bilan ko`rsatiladi. Agar jismlar va joylar fazoviy muhitda (masalan, manzarada) perspektiva qonun-qoidalariga amal qilmay tasvirlangan bo`lsa, xavo perspektivasidagi rangli va tusli tasvir elementlari fazoni mukammal ko`rsatib bera olmaydi. Yaqinda va uzoqda joylashgan jismlar, joylarni (natyurtmortda ham, manzarada ham) qurilishini kuzatuv perspektivasiga qat’iy amal qilgan holda, tasvirlash lozim.

Borliq – fazoni ko`rsatishda narsalarni uzoqlashgan holatdagi rang va tus o`zgarish qonuniyatlariga ma’lum darajada amal qilib tasvirlash kerak (havo perspektivasi). Masofaga qarab buyumlarning perspektiv kattaligi o`zgarganligi kabi, uzoqlashgan sayin uning rangi ham o`zgarib ko`rinadi.

Masofa uzoqlashgan sari birinchi navbatda rangning yorqinligi pasayadi. Uzoqdagi daraxtlarning ranglari yaqindagiga nisbatan xolis-notiniq bo`lib qoladi. Masofaga bog`liq holda tus ham, yorug`lik ham o`zgaradi. Och jismlar uzoqlashganda to`qlashadi, to`qlari esa ocharadi, xira tortadi.

Bunday o`zgarishlarga havoning qandaydir zichligi sabab jismlardagi rangli nurlarning o`tishi qiyinlashadi. Bundan tashqari bizning qarashimiz va uzoqdagi jism orasidagi hira shaffof havo ko`pincha havoranglilik xususiyatida bo`ladi. U

uzoqlashgan jismlardagi ranglar bilan qo`shilib, ularga ko`kimtir tus beradi va soyalarini ochartiradi.

Shunday qilib uzoqlashganda barcha ranglar yorqinligini yo`qotib, havorang yoki ko`kimtir tusga kiradi, soyalari ocharib, och joylari to`qlashar ekan, bunda rang va tusning farqlari kamayadi, qarama-qarshi ranglar kuchsizlanadi, jism chiziqlari, ularning hajmi o`z aniqligini yo`qotadi.

Uzoqlashish va yorug`likka bog`liq holda, daraxtlarning yam-yashil rangidagi o`ta nozik o`zgarishlarni rus rassomi I.I. Shishkinning «O`rmon ufqlari» asarida ko`rishimiz mumkin. Yaqindan ko`rinayotgan daraxt va o`t-o`lanlarning yorqin issiq yashil rangdan, uzoqlashgan sari sovuq kulrang-havorang rangga o`tishini sezish mumkin. Rassom asarida fazo o`ta ravon chuqur ichkariga kirib ketgandek tasavvur hosil qiladi. Bundan shunday xulosa qilish mumkin-ki, rassom fazoviy perspektivani o`z asarida nihoyatda mohirlik bilan tasvirlay olgan.

Manzarani tasvirlashda yosh rassom yuqorida bildirilgan fikrlardan o`z amaliy faoliyatida samarali foydalansa maqsadga muvofiq bo`ladi.

Tasvirda fazo sifatlarini namoyon etish yo`lidan yana biri to`g`ri «shtrixlash» va bo`yoq surtmasidir. Old qatorda joylashgan jismlar chiziqli ishlovi aniqroq va zichroq, bo`yoqlar esa quyuq va yorqinroq bo`ladi. Uzoqdagi tasvir yumshoq va ochroq shtrixlanadi, bo`yoqlar esa suyuqroq va xiraroq beriladi.

Materiallik. Surat tekisligida tasvirlanayotgan jismlarning materialliligi dastlab yorug`-soya xususiyati bilan ko`rsatiladi. Turli materiallardan tashkil topgan buyumlar o`ziga xos yorug`-soya xususiyatlariga ega. Silindr shaklidagi gipsli jism yorug`ligi yarim soya, soya, refleksga o`ta nafislik va ravonlik bilan o`tib boradi. Silindr shaklidagi yashil idish yorug` soyaning chegarasiga ega emas. Uning shaklini faqatgina «blik» – shu'la va «refleks»lar aniqlab beradi. Bu narsa metall jismlarga ham aloqadordir. Agarda qalamtasvir yoki rangtasvirda yorug`-soyaning ana shu o`ziga xos qoidasiga qat'iy amal qilinsa jismlarning qanday ashyodan ekanini aniq bilish, ko`rish mumkin (gipsli, shishali, metalli, taxtali va boshqalar).

Material xususiyatlari.

Bundan tashqari, yanada muhimroq shartlardan biri, qalamtasvir yoki rangtasvirda jismlarni satxi ashyo xususiyatini xaqqoniy tasvirlashda qo`yilmaga mos ravishda ranglar va tus munosabatlarini bera olishdir. Qalamtasvir yoki ranglavxadagi tus va ranglarning farqlari (munosabatlari) qo`yilmadagi munosabatlarga mos bo`lmog`i darkor. Atrof muhitdagi jismlarni materiallik sifatlarini ko`rishda bizning ongimiz faqatgina uning rangi va yorug-`soyasining xarakterigagina emas, balki tus va rang munosabatlari (farqlari)ni ham sezish qobiliyatiga ega. Agarda soya-yorug` xolati, rang va tus munosabatlari qo`yilmaning obrazli ko`rinishiga mos bo`lsa, biz natyurmortdagi buyumlar, yoki manzara obyektlarining ko`rinishilaridagi materiallik xususiyatlarini xaqqoniy ko`rsata olamiz.

Professor A.S. Korolev bu masala to`g`risida quyidagicha fikr bildirgan: «Rangtasvir bu shaklning mustahkamligi, hajmliligi, materialliligi, havoiyligi – bularning hammasini biz qadrlaymiz, rangtasvir asarida haqqoniy qalamtasvir, rang va tus munosabatlarining nihoyatda to`g`ri olinishi asarning yuqori saviyada bajarilganligidan dalolat beradi».

Havaskor rassom shuni yoddan chiqarmasligi lozimki, ijoddagi mohirlikning negizi bu – tus va rang munosabatlari bilan tinmay ishlay bilishdadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdirasilov S., Tolipov N. Rangtasvir. Toshkent. Bilim, O'MKXTM, 2005.
2. Vinner A.V. Materiali i texniki jivopisi. M. 1962 yil.
3. Gusev V.N. Akvarelniye kraski. M. 1979 yil.
4. Boymetov B., Abdirasilov S. Chizmatasvir. T.: «G'.G'ulom nomidagi nashriyot-manbaa ijodiy uyi», 2004.
5. Abdirasilov S., Tolipov N., Oripova N. Rangtasvir. T.: O'zbekiston, 2006.
6. Xudoyberdiyev, M. (2021). “Manzara rangtasvirini” o ‘qitishda talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning usullari. Журнал музыки и искусства, 2(2).
7. Жабборов, А. Ж., & Пардаев, Б. А. (2020). Обучение в рамках технологического и трудового образования. Научное знание современности, (1), 19-22.